

Tartu Ülikooli Raamatukogu rekonstrueerimisprojekt

Aruanne konsultatsiooniprojektist, mille eesmärgiks oli nõustada Tartu Ülikooli Raamatukogu hoone rekonstrueerimist ja mille 2006. aasta detsembris viisid läbi Marie-Françoise Bisbrouck (Université Paris-Sorbonne), Graham Bulpitt (Kingston University London) ja Elmar Mittler (endine Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen'i töötaja).

Jaanuar 2007

Sisukord

Lühikokkuvõte	lk 3
1. Konsultantidele antud juhised ja konsultantide tegevus	lk 4
2. Strateegilised küsimused	lk 4
3. Ülikooli raamatukogu hoone	lk 9
4. Üksikasjalikud ehitusettepanekud	lk 10
5. Dokumentatsioon	lk 17
Viited	
Konsultantide tutvustus	

Lühikokkuvõte

Käesolev projekt võimaldab Tartu Ülikoolil kui Baltimaade juhtival ülikoolil luua põneva, kvaliteetse ja paindliku keskkonna, mis kasutab ruumi efektiivselt ning milles raamatukogu kasutajal on lihtne orienteeruda.

Raamatukoguhuone peaks muutma raamatukogu ülikooli õppe- ja teadustöö keskpunktiks ning samas esitlema linnarahvale ülikooli tema parimast küljest.

Ülikooli raamatukogu uue arengukava väljatöötamise raames on võimalik ühtlasi koondada kokku teenused, mis:

- tagaks üliõpilastele meeldiva raamatukogukasutuse;
- võimaldaks raamatukogu personalil arendada oma oskusi ja erialateadmisi, ning
- kindlustaks ülikoolile maksimaalse tulemi tehtud investeeringult.

Konsultandid soovivad hoone kujundada lähtuvalt skeemist, mis oleks raamatukogu kasutaja ning raamatukogu pakutavate teenuste seisukohast lihtsalt mõistetav ja loogiline:

Esimesel korrusel asuksid kohvik, infolaud ja kasutajate registreerimis- ning laenus- ja tagastuspunkt (sh iseteenindusvõimalusega).

Teine korrus jaguneks kaheks suureks osaks: „infosaaiks” (*‘information commons’*), mis paikneks korruse keskosas ja hõlmaks erinevatest arvutitöökohtadest koosnevat ala (kirjelduse täpsustamiseks võiks ala võrrelda internetikohvikulaadse keskkonnaga, milles toitlustust ei pakuta!). Ülejäänud korruseosa jääks erikogude tarbeks, milles kasutajaile pakutakse arvukalt lugemiskohti ning mitmesuguseid näitusi.

Kolmandal korrusel asuks põhiline avakogu koos erinevate õppetöökstenenahitud ruumidega. Selle kujundamisel tuleks lähtuda ühtselt materjali esitlemise kontseptsioonist, mis järgiks korruse väliskülgi mööda kulgevat selgelt määratletud liikumistrada. Kasutajal hõlbustaks orienteerumist kogude ja töökohtade standardne paigutus.

Viimaseks suuremaks ettepanekuks on ümberehituse käigus **avada üks kinnistest hoidlakorrustest**, mis võimaldaks kasutajal vahetult ligi pääseda olulisele osale raamatukogu fondist ning ühtlasi vähendaks ka raamatukogutöötajate töökoormust seoses lugejatele raamatute hoidlast toimetamisega. Selleks on ehituslikult vaja parandada juurdepääsu raamatukogu vastavale osale ning muuta see kõlblikuks avalikuks kasutuseks, samuti on vajalik hoidla ümberkorraldamine (pakutud lahendusele vastava koguosa paigutamiseks avatavale korrusele).

Märkus: joonealused märkused on tähistatud tõstetud numbritega¹.

Kandilistes sulgudes numbritega märgitud viited [1] on esitatud aruande lõpus leheküljel 19.

1. Konsultantidele antud juhised ja konsultantide tegevus

Konsultandid valis LIBER (*Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche*) Arhitektuurigrupi liikmete seast Tartu Ülikooli Raamatukogu direktor Martin Hallik, kes palus neil nõustada raamatukoguhoone rekonstrueerimise projekti.

Konsultandid külastasid ülikooli 11. ja 12. detsembril 2006 (esmaspäev ja teisipäev) ja nende külastusprogramm sisaldas:

- sissejuhatavat kohtumist raamatukogu direktori ja teiste raamatukogu juhtivtöötajatega;
- üksikasjalikku ringkäiku ja ülevaadet raamatukoguhoonest;
- kohtumist raamatukogu töötajate esindajatega;
- vestlust teadusprorektor professor Ain Heinaru ja planeerimistalituse juhataja Heiki Pageliga;
- tutvumist dokumentatsiooniga (ehitusprojekt, fotod ja statistika).

Konsultandid soovivad ära märkida, et neile sai osaks soe vastuvõtt kõigi ülikooli töötajate poolt ning toimunud vestlused leidsid aset avatud ja konstruktiivses õhkkonnas.

2. Strateegilised küsimused

Raamatukoguhoone rekonstrueerimise kava võimaldab laiemalt kaaluda ülikooli raamatukogu rolli tulevikus. Siinkohal saavad määravaks ülikooli sihid õppe- ja teadustöös ja raamatukogu roll kohalikes, riiklikes ja rahvusvahelistes infovõrgustikes. Iga muutus ülikooli struktuuris, näiteks selle kesksete funktsioonide ümberkorraldamine, kajastub ka ülikooli raamatukogu arengus.

Käesolevas aruandes tehakse ettepanekuid seoses raamatukogu arenguviiside, teenustarenduse ja üksikasjaliku rekonstrueerimisprojekti koostamisega.

2.1. Õppe- ja teadustöö

Ülikooli raamatukogu täidab olulist tugifunktsiooni ülikooli tegevuses ning seetõttu on planeerimisel vajalik olla teadlik kõigist arengutest õppe- ja teadustöö kavades, iseäranis nendega hõlmatavate olemasolevate ning kavandatavate erialade ja kutsete osas. Interdistsiplinaarsuse tõus ning traditsiooniliste kutsealade piire ületavate ühiste õppekavade areng (nt tervishoid ja tehiskeskond) on samuti olulised faktorid.

Ka on raamatukogu rolli jaoks määrava tähtsusega ülikooli nägemus õppetöö korraldusest. Paljudes ülikoolides erinevais maailma paigus on toimunud pöörang üliõpilaskeskse õppetöökorralduse suunas, suurenenud rõhuasetusega üliõpilaste iseseisval ja rühmatööl. Selline lähenemisviis asetab raamatud, ajakirjad ja muud infoallikad õppetöö keskmesse ning seda

on soodustanud elektroonilise infoedastuse, virtuaalsete õppekeskkondade ja nn 'töölauateenuste' (desktop services) areng.

Peamised raamatukogu ees seisvad väljakutsed on:

- ära kasutada võimalused, mida pakub kasvav elektrooniliste infoallikate hulk, samal ajal säilitades olemasolevad raamatute ja muude teavikute kogud;
- arendada välja õppekeskkond uutele tudengipõlvkondadele, kellel on ülikoolielu suhtes teistsugused ootused¹.

Ülikoolides on nõudlus uut tüüpi õppekeskkondade järele muutnud paljude raamatukogude iseloomu. Lisaks tavapärasele vaiksesele tööruumile raamatute keskel soovivad üliõpilased raamatukogus kasutada ka arvutitöökohti, teha rühmatööd teiste üliõpilastega ning – mida paljud heaks ei kiida – süüa ning juua ja kasutada mobiiltelefone. Raamatukogu projekteerimisel kaasneb sellega väljakutse kõikide loetletud tegevuste ühe katuse alla mahutamises viisil, mis võimaldab neil toimuda üksteist segamata.

- Samuti nõuavad tudengid jätkuvalt raamatukogu pikemat lahtiolekuaega, mistõttu paljudes Põhja-Ameerika ja Briti ülikoolides on raamatukogud 24tunnisel töörežiimil. Siinkohal tuleb märkida, et see ei hõlma vaid arvutitöökohtade kasutamise võimalust, kuna üliõpilased vajavad ka juurdepääsu raamatukogu kogudele ja raamatukogu pakutavale õppekeskkonnale üldiselt;
- WebCT, Blackboard või Moodle taolisi e-õppe süsteeme kasutava „virtuaalse” õppekeskkonna arendamine on samuti ülikooliraamatukogude jaoks oluline tegevus;
- Lisaks omapoolse panuse andmisele olemasolevasse elektroonilisse teabesse (electronic information content) peavad raamatukogu töötajad tegema koostööd õppejõudude ja teiste kolleegidega, et välja arendada materjale, mis oleksid kujundatud lähtuvalt interaktiivse õppimise vajadustest, ning tugiteenuseid üliõpilaste jaoks, kes töötavad ülikooli juurest eemal olles.

2.2. Raamatukogu ja infovõrgustikud

Tartu Ülikooli Raamatukogu täita olev oluline roll seoses Eesti kultuuri ja kirjandusega on asutuse tulevikku kujundav oluline tegur.

Konsultantidele esitatud teabest ilmneb:

- ülikooli raamatukogu kogude tähtsus: 3,4 miljonit monograafiat ja üle 600 000 perioodikaväljaande, samuti mahukad käsikirjade, kaartide, fotode, kunstiteoste ja väitekirjade kogud;

¹ See on kokku võetud Ühendkuningriigi Riikliku Tervishoiuameti (**National Health Service**) poolt koostatud raamatukogude suundumuste analüüsis, milles sedastati: „Kohalikud raamatukogud hakkavad kavandama raamatukogupinna senisest raamaturiiulikesksusest õppesõbralikumaks keskkonnaks kujundamist.”

- ühena tähtsamatest seaduses sätestatud sundeksemplari saajatest saab ülikooli raamatukogu endale kaks eksemplari igast Eestis valminud trükisest – 2005. aastal 15 000 teavikut;
- samuti võttis raamatukogu vastu (2005. a) suures koguses annetatud (21 000) ja vahetusteavikuid (2 500), seda lisaks ostetud teavikutele (13 500).

Selgus, et:

- toimumas oli põhjalik raamatuvara inventuur, mille tulemusena eemaldati fondist suur hulk teavikuid (13 700 teavikut 2005. a), kuid et vastav arv tulevikus ilmselt väheneb.

Anti mõista, et:

- sundeksemplaridena saadavate teavikute arv võib vähesel määral tõusta; ning et
- keskraamatukogu võib olla sunnitud majutama suurel hulgal vanemaid raamatuid, kuna erialaraamatukogud vaevlevad üha suurema ruumikitsikuse käes.

Kogude asjakohaselt ajakohastatud ning statistiliste projektsioonidega varustatud arengustrateegia saab olema koostatava rekonstrueerimiskava võtmedokumendiks. *Sellest peaks juhinduma ka raamatukogu institutsioonilise ja laiema tegevusega seonduva rahastamise arutelu.*

Asjakohaseks võib osutada ülikooli raamatukogu rolli analüüs teiste kogude kontekstis. Nagu selgus, avatakse uus linnaraamatukogu aastal 2008; samuti selgus, et Eestis on kolm sundeksemplare saavat raamatukogu, mis võib avada võimaluse koostöök kogude osas.

Rahvusvahelised arengud elektroonilises kirjastamises ja digitaalses arhiveerimises võivad samuti avada võimalusi ülikooli võõrkeelsete kogude ratsionaliseerimiseks. Näiteks paljudel välismaa ajalehtedel eksisteerivad võrguversioonid, mistõttu võib väheneda vajadus pikaajaliselt säilitada trükitud lehtede koiteid. Digiteerimine võib olla sobilikuks lahenduseks ka mõningate teavikukategooriate arhiveerimiseks, kuigi, nagu selgitati, venekeelsete materjalide autoriõigusega seoses võib siin tekkida probleeme.

Ülikooli raamatukogu toob ülikoolile märkimisväärset kasu oma nii siseriiklikult kui ka rahvusvaheliselt oluliste kogudega, tõstes ülikooli prestiiži, panustades ühiskonda laiemalt ning toetades tehtavat teadustööd.

2.3. *Terviklik lähenemine raamatukoguteenuse osutamisele*

Konsultandid panevad ette:

kasutada koostatava rekonstrueerimiskava raames avanevat võimalust üle vaadata raamatukoguteenuse osutamine kogu ülikoolis. Kuigi suurem osa raamatukoguteenust on koondunud keskraamatukokku, tegutseb teaduskondade ja instituutide juures hulgaliselt erialaraamatukogusid.

- Kasulik oleks läbi viia erialaraamatukogude pakutava teenuse analüüs, et lisada need andmed informatsioonile, mis on juba olemas keskraamatukogu kohta.
- Nimetatud analüüs peaks vaatluse alla võtma erialakogude suuruse ja ulatuse, osutatavad teenused, nende kasutamise ja nende ülalpidamiseks minevad kulud (materjalide, personali, ruumide ja tehnika jaoks minevad kapitalikulud ja jooksvad kulud).
- Selle alusel oleks võimalik koostada kulubaas kogu raamatukoguteenuse jaoks, millest juhinduksid tulevikus tehtavad otsused keskraamatukogu ja erialaraamatukogude osutatavate teenuste tasakaalu leidmisel.
- See võib näiteks tähendada mõningate halduslike ja koordineerivate tegevuste senisest ulatuslikumat tsentraliseerimist ning erialaraamatukogude teenuste ratsionaliseerimist elektrooniliselt osutatavate teenuste arengu tulemusena.

Raamatukoguteenuse osutamise korraldust mõjutab tõenäoliselt terve rida tegureid:

- **Erinevate mudelite kulud:** üldiselt on väikeste kogude ülalpidamiskulud proportsionaalselt suuremad võrreldes suure tsentraliseeritud koguga (kuigi tihtipeale on nt instituudi juurde kuuluva erialaraamatukogu kulud peidetud, st need on arvatud muude tegevuste kulude sisse, mistõttu tegelikud kulud ei ole teada).
- **Detsentraliseeritus:** kuna ülikooli hooned ja allüksused on üle linna laiali pillutatud, pole kogu raamatukoguteenuse ühte kohta koondamine praktiline, pigem on mõistlik osutada teenust läbi mitme hästivarustatud haruraamatukogu, mis toimivad ühe organisatsioonilise katuse all.
- **Infoteenuste võrku suunamine:** elektroonilise infoteenuste osutamisega on võimalik rahuldada erinevaid nõudmisi ülikooli eri linnakutes (ja ka väljaspool neid).

2.4. Raamatukoguteenuse ja muude teenuste kokkukoondumine

Mõnedes ülikoolides on raamatukoguteenus integreeritud muude seotud tegevustega:

- Kogud hõlmavad ka audiovisuaalseid ja multimeediamaterjale ning vastavatele „õppevahendite keskustele” ja „mediateekidele” on sageli tehtud ülesandeks ka uue materjali koostamine.
- Lisaks trüki- ja multimeediateenustele ning vastavale iseteenindust võimaldavale tagatud tehnilise toega seadmestikule on võimalik pakkuda ka kirjastamisteenust ja intellektuaalomandi haldamist.

Jätkev raamatukogu- ja arvutiteenuste lõimumine (või „kokkukoondumine”) on ülikoolides toimunud viimaste 35 aasta vältel, eeskätt Ühendkuningriigis, kus umbes pooled ülikoolid on taolise korralduse omaks võtnud [2], ja Põhja-Ameerikas ning Austraalias².

² Samuti on näiteid teistest Euroopa maadest, nagu näiteks Madalmaad ja Saksamaa [3]. Tuleb ka märkida, et institutsioonid ühtlasi eraldavad, või „kaugendavad” raamatukogu- ja

Raamatukogu- ja arvutiteenuste integratsiooni loogika seisneb mõlema teabekeskuses, mis peegeldub rõhuasetuse nihkumises „tehnoloogialt” „informatsioonile” sõnas „informatsioonitehnoloogia” ja elektroonilise teabe järjest kasvavas osas raamatukoguteenuses. See suundumus peegeldab samuti teabe strateegilise tähtsuse kasvavat tunnustust igat liiki organisatsioonides ja vajadust teabespetsialisti järele juhtivpersonali hulgas, tihti organisatsiooni juhatuse tasemel.

Konsultandid teevad ettepaneku tugevdada kõigi ülikoolis teabega seotud funktsioonide organisatsioonilist ülesehitust ja välja töötada üldplaan teabeteenuste osutamiseks.

Paljud institutsioonid on raamatukogu- ja arvutiteenustega sidunud ka oma **õppekavaarendusega tegelevad struktuuriüksused**. Nimetatud lähenemine kasvas välja suundumusest, mis seab õppekavade keskmesse üliõpilaste iseseisva töö ning selleks vajaliku materjali, millega seoses raamatukogu- ja arvutiteenus omandab õppeprotsessi osana keske tähtsuse. „**Õppekeskuse**” lahendus, mille töötas välja üks käesolevas nõustamisprojektid osalevatest konsultantidest Sheffield Hallami Ülikoolis 1996. aastal, on mõjutanud ka analoogseid lähenemisviise muudes riikides, nagu näiteks Norras, Madalmaades ja Saksamaal [5].

Viimased arengud³ on ühendanud raamatukogu- ja arvutiteenused muude üliõpilastele mõeldud tugiteenustega, nagu näiteks akadeemiline nõustamine (õppekavade osas), karjääri- ja üliõpilasnõustamine, akadeemiliste oskuste arendamine (keeled, matemaatika, õppimismeetodid) ja praktiline abi elukoha leidmisel ning õpingute rahastamisel. Kõige märkimisväärsemaks näiteks taolisest teenuste koondumisest oleks 2006. aastal avatud Saltire'i Keskus Glasgow Kaledoonia Ülikoolis [6].

3. Ülikooli raamatukogu hoone

3.1. Taust

Ülikooli raamatukogu rõhutatult lihtsa välise kuju taga on peidus keerukas sisemine struktuur; hoone ehituses ja kontseptsioonis peegeldub eelnenud arenguperioodi mõtteviis. Rekonstrueerimiskava koostajate ees seisvaks väljakutseks on kujundada hoonele selge ruumikontseptsioon ja mahutada sellesse teenused, mis vastavad tänapäevase raamatukogukasutaja vajadustele.

arvutiteenuseid üksteisest ning et organisatsiooniline struktuur ühe institutsiooni sees muutub ajas (koondades vastavaid teenuseid kokku ja eraldades neid üksteisest), olles tihti mõjutatud juhi isiksusest ja institutsioonilisest poliitikast ning ka muutustest arengukavas [4].

³ Kõrghariduse hiljutine tugevnenud turuleorienteeritus, näiteks Austraalias ja Ühendkuningriigis, on sundinud kõrgkoole keskendumisele „ülikoolis õppimise kogemusele”, mida nad tudengitele pakuvad. Üliõpilastelt võetava õppeteenustasu tõus on samuti sundinud tudengeid käituma senisest enam tarbijana, kes on kriitiline ülikooli pakutavate teenuste suhtes ning pöörab üha rohkem tähelepanu õpetamise ja hindamiskorralduse ning akadeemiliste teenuste kvaliteedile.

Osaliselt on vastavaid töid juba ka teostatud, eeskätt kolmanda korruse lugemissaalides ja teise korruse personaliruumides. Saavutatud on hea tulemus, mis on suurepäraseks baasiks hoone rekonstrueerimise jätkamisel.

Järgnevalt toodud ettepanekud arvestavad paljude raamatukogu töötajatelt pärinevate põnevate ideedega ning sisaldavad ka konsultantide soovitusi. Neljandas peatükis kirjeldatakse põhilisi vajalikke tegevusi:

- läbi viia väljapakutud kontseptsioonide põhjalik analüüs
- koguda kokku hoone rekonstrueerimisprojekti väljatöötamiseks vajalik dokumentatsioon; ning
- lisada sellele spetsialistide nõuanded ehituse, tervishoiu ja tööohutuse ning muudes küsimustes.

3.2. Nägemus

Käesolev projekt võimaldab Tartu Ülikoolil kui Baltimaade juhtival ülikoolil luua põneva, kvaliteetse ja paindliku keskkonna, mis kasutab ruumi efektiivselt ning milles raamatukogu kasutajal on lihtne orienteeruda. Raamatukoguhuone peaks muutma raamatukogu ülikooli õppe- ja teadustöö keskpunktiks ning samas esitlema linnarahvale ülikooli tema parimast küljest.

Ülikooli raamatukogu uue arengukava väljatöötamise raames on võimalik ühtlasi koondada kokku teenused, mis tagavad üliõpilasele meeldiva raamatukogukasutuse, võimaldavad raamatukogu personalil arendada oma oskusi ja erialateadmisi, ning kindlustavad ülikoolile maksimaalse tulemi tehtud investeeringult.

Konsultandid soovivad hoone kujundada lähtuvalt skeemist, mis oleks raamatukogu kasutaja ning raamatukogu pakutavate teenuste seisukohast lihtsalt mõistetav ja loogiline:

Esimesel korrusel asuksid kohvik, infolaud ja kasutajate registreerimis- ning laenus- ja tagastuspunkt (sh iseteenindusvõimalusega).

Teine korrus jaguneks kaheks suureks osaks: „infosaaliks” (*‘information commons’*), mis paikneks korruse keskosas ja hõlmaks erinevatest arvutitöökohtadest koosnevat ala (kirjelduse täpsustamiseks võiks ala võelda internetikohvikulaadse keskkonnaga, milles toitlustust ei pakuta!). Ülejäänud korruseosa jääks erikogude tarbeks, milles kasutajaile pakutakse arvukalt lugemiskohti ning mitmesuguseid näitusi.

Kolmandal korrusel asuks põhiline avakogu koos erinevate õppetöök ettenähtud ruumidega. Selle kujundamisel tuleks lähtuda ühtsest materjali esitlemise kontseptsioonist, mis järgiks korruse väliskülgi mööda kulgevat selgelt määratletud liikumisrada. Kasutajal hõlbustaks orienteerumist kogude ja töökohtade standardne paigutus.

Viimaseks suuremaks ettepanekuks on ümberehituse käigus **avada üks kinnistest hoidlakorrustest**, mis võimaldaks kasutajal vahetult ligi pääseda

olulisele osale raamatukogu fondist ning ühtlasi vähendaks ka raamatukogutöötajate töökoormust seoses lugejatele raamatute hoidlast toimetamisega. Selleks on ehituslikult vaja parandada juurdepääsu raamatukogu vastavale osale parandada ning muuta see kõlblikuks avalikuks kasutuseks, samuti on vajalik hoidla ümberkorraldamine (pakutud lahendusele vastava koguosa paigutamiseks avatavale korrusele).

4. Üksikasjalikud ehitusalased ettepanekud

Käesolevas jaos esitatakse hoone rekonstruktsiooniettepanekute osas koostatud üksikasjalikud märkused.

4.1. Esimene korrus

Konsultandid nõustuvad ettepanekuga kujundada kohvikuks endine saiakeste müügipunkt hoone fassaadipoolse osa nurgas.

- Lisisisepääsu lisamine (või juurdepääs fuajeest) võimaldaks kohvikul toimida ülejäänust hoonest sõltumatult.
- Välisseina klaaspinnaosa laiendamine suurendaks ruumi kvaliteeti märkimisväärselt.

Sissepääsuala

Sissepääsualale paigutatakse hoone üldine teenuspunkt, mis tegeleb:

- külastajatega;
- kasutajate registreerimisega;
- raamatute väljastamise ja tagastamisega;
- reserveeritud teavikute vastuvõtmise ja tagastamisega, raamatukogudevahelise laenutusega, hoidlast tellitud teavikute väljastamisega; ning
- ülikooli meenete müügiga.

Siin asuksid ka:

iseteenindusega automaadid raamatute väljastamiseks ja tagastamiseks ning sellega tuleks arvestada ka projekteerimisel.

Samuti saaks punktist teavet raamatukogus liikumise kohta⁴.

Hoone *turvakontroll* asuks samuti siin ning hõlmaks nii raamatute turvasüsteemi kui ka turvakaamerate monitorid.

Taoline **teenusfunktsioonide paigutus** peaks võimaldama raamatukogul töötada väljaspool tavalist tööaega üheainse töötajaga sissepääsualal (24h raamatukogu).

⁴ Akadeemilisi ja teabepäringuid saaks esitada ülemiste korruste infopunktides.

Teiste sissepääsude (v.a avariiväljapääsud) kasutamine tuleks viia miinimumini. Kaubatarnete jaoks jääb endiselt vajalikuks üks eraldi sissepääs, kuid praegune valvuriga töötajatesissepääs tuleks muuta kaardipõhiseks.

Peatrepi juurde fuajeesse tuleks paigaldada uus lift (vt üksikasjalikud märkused liftide ja treppide osas, punkt 4.6).

4.2. Hoidlad

Maailmakogemus näitab, et värskete ja paljukasutatavale materjalile vaba juurdepääsu võimaldamine on olnud üks efektiivsemaid muutusi raamatukogu kasutajatele pakutavates teenuses.

Võib tuua palju näiteid, mis kinnitavad, et seni vaba juurdepääsuta materjali kasutatakse kaks korda rohkem, kui see paigutada avariilule.

Kuigi juurdepääs hoidlatele põhikorrustelt on komplitseeritud, soovitame siiski tungivalt **kaaluda võimalusi avada hoidla A-korrus küllastajatele**.

Ülaltoodu eeltingimuseks on esimese korruse peatrepi tagant vastavasse hoidlaossa *fuajeest sissepääsu rajamine*. See võimaldaks juurdepääsu kontrollida peamisest kasutajate teeninduspiirkonnast.

Kogemuse põhjal võib öelda, et raamatukogu kasutajaid rahuldavad vaba juurdepääsuga aladel üsna kitsad riulivahed, või isegi kompaktriulid (compact shelving). Siiski teevad konsultandid ettepaneku hoidla ümber kujundada, võimaldamaks kasutajal paremini riulite vahel liikuda. Ettepaneku teostatavus sõltub valdavalt tervisekaitse- ja ohutuskaalutlustest ning samuti tuleb avatavasse hoidlasse paigaldada uus turvasüsteem.

Raamatukogu kogude paigutus kogu hoones vajab planeerimist, et tagada materjali paiknemine vastavalt kasutussagedusele, teemale ja väärtusele. Ettepanekute tegemisel on konsultandid lähtunud järgmistest põhimõtetest:

- *Kui nõudluse tase* on piisav temaatilise kollektsiooni koostamiseks, võib kursuste juurde kuuluvad laialt kasutatavad lugemismaterjalid („kohustuslik lugemisvara”) koondada teisele korrusele, „infosali” kõrvale. Soovitatavalt võiks tegemist olla kohapeal hoitavate teavikutega, mis vähendaks personali koormust. Siin võiks tõenäoliselt kaaluda ka spetsiaalse raamatute turvasüsteemi juurutamist ning võimalusel katsetada süsteemi RFID (inglise akronüüm *RFID – Radio Frequency Identity*, raadiosagedustuvastus).
- Õppe- ja teadustööd toetav *põhiavakogu* asuks kolmandal korrusel.
- *Laialt kasutatav materjal* asuks hoidla avatud A-korrusel.
- *Ajaloolised kogud ja muu kõrge väärtusega materjal* asuks suletud hoidlates.
- Erimaterjal (käsikirjad, suurt huvi pakkuvad haruldased raamatud) asuks erikogudes teisel korrusel. Erikogude töötajatele tuleks rajada otseühendus asjakohaste suletud hoidlakorrustega (hetkel korrus C).

4.3. Teine korrus

Korruse oluliseks osaks oleks *laiendatud erikogud*.

Need kogud on rahvusvahelise tähtsusega vara ning on kohane, et nad asuvad hoones väljapaistval kohal. Kogude nähtavus ja rakendatavad turvameetmed peavad olema viidud maksimumini, kasutades sobivaid vitriine, klaastahvleid, turva- ja seiretehnikat.

Praktilise märkusena võib lisada, et erikogude paigutamine peatrepi (ja kavandatava uue lifti) juurde teeb need külastajatele kergesti ligipääsetavaks.

Teise korruse teiseks oluliseks osaks oleks „infosaal”. See on kvaliteetne paindlik keskkond, mis toetab tehnoloogiapõhist õpet, ning sellisena toimiks ülikooli „reklaamvitriinina”. Õppekohvikud, nagu näiteks *Real Café* Glasgow Kaledoonia Ülikoolis [7] ja *information commons*’id Ameerika Ühendriikide ülikoolide raamatukogudes oleks siinkohal heaks eeskujuks.

Infosaali kõrval oleks mõistlik *säilitada infopunkt*, mis on külastajatele kohe nähtav, kui nad trepist üles tulles teisele korrusele jõuavad.

Praegused *õpperuumid* sellel korrusel on atraktiivsed ja näivad töötavat kenasti; nende asukohta uues korruseplaanis võib osutada vajalikuks muuta.

Trepp hoone põhjapoolses osas tuleks kujundada peamiseks teeks teise ja kolmanda korruse vahel; ärgitamaks külastajaid seda rohkem kasutama tuleks trepi ümbrusesse paigaldada vastav märgistus.

Osa II korruse personaliruumidest on teatud määral *renoveeritud*; ülejäänud personaliruumide jaotust tuleks hinnata seoses selle vastavusega kavandatavale töötajate arvule ja organisatsiooni arenguga. Sealt võib vabaneda lisaruumi, mille arvelt oleks võimalik laiendada kavandatavat „infosaali”.

Ülejäänud personaliruumide rekonstrueerimine annab võimaluse muuta nende planeeringut⁵. Tööruumid tuleb planeerida vastavuses raamatukogu kavandatava töökorraldusega⁶.

4.4. Kolmas korrus

Peamiseks väljakutseks sellel *põhilist avakogu* mahutaval korrusel on lihtsustada ja standardiseerida selle planeeringut, hõlbustamaks kasutajal soovitud teaviku, töökoha ja abistava raamatukogutöötaja leidmist.

⁵ Personali tööruumide kujunduses ja planeeringus on oluliseks faktoriks loomuliku valguse ning välisakende olemasolu. Kuna raamatukogutöötajad veedavad hoones pikki tööpäevi, on üldpõhimõttena soovitatav vältida suletud ruume ja paigutada töölaud loodusliku valgusallika lähedusse.

⁶ Konsultantide kogemus hõlmab nii traditsioonilisi ühele töötajale mõeldud kabinette kui ka terveid töötajate grupe mahutavaid avatud tööruume, mis soodustavad meeskonnatööd, kuid lisaks nõuavad ka eriruumi (näiteks nõupidamisruume).

Mõistlik oleks määratleda *peamine liikumistrada*, mis aitaks kasutajal korrusel orienteeruda ja liikuda.

Üheks heaks lahenduseks oleks luua koridor, mis järgiks korruse välispiiret. Kogu oleks võimalik järjestada koridori ümber, kas riulimärke järgides või temaatiliselt, alajaotuste kaupa.

Ühtne raamatute, ajakirjade, arvutite, õpperuumide ja infopunktide paigutuskeem teeks kasutajal raamatukogus orienteerumise lihtsamaks.

4.5. *Trepid ja liftid*

Hoones liikumine võib olla probleemiks inimestele, kel pole võimalik treppe kasutada, ning seega oleks tarvis tuvastada sobivad kohad hoones, kuhu saaks paigaldada liftid külastajate ja töötajate tarbeks, tagamaks hoone vastavuse seadusest tulenevatele nõuetele.

- Peatrepp oleks üks taolistest sobivatest kohtadest; fuajeest algava trepi projekt võiks jätta piisavalt ruumi ka liftile (esteetiliselt sobiv oleks üks šaht klaasist liftikabiiniga).

Selle piirkonna ja asjakohaste hoidlakorruste (hetkel korrus C) vahel tuleks töötajatele rajada otseühendus.

- Samuti võiks kaaluda hoone teistes osades korruste välislifti/trepiga ühendamist.

4.6. *Ohutus ja puuetega inimestele võrdsete võimaluste tagamine*

Võttes arvesse hoonele selle ehitamise ajal esitatud nõuete erinevust praegustest EL ja siseriiklikus õiguses tulenevatest nõuetest ning tööde mahukust, tuleb projekteerimisel arvestada hulgaliste ohutust ja puuetega inimestele võrdsete võimaluste tagamist puudutavate probleemidega.

Eeskätt on problemaatilised kolm rekonstrueerimisel kerkivate küsimuste ringi:

- hoone elektrisüsteemi ja mehhaaniliste komponentide ajakohastamine;
- muutused hoidlates; ja
- juurdepääsu parandamine liftide paigaldamise ja treppide ümberehitamisega.

Konsultandid toovad esmajärjekorras lahendust vajavate probleemidena välja järgnevad:

Hoidlate planeering on keerukas ning tuleb kõigi hoidlakorruste lõikes üle vaadata, tagamaks selgesti märgistatud ning hõlpasalt kasutatavate avariiväljapääsude olemasolu.

Lugemissaalides sülearvuteid kasutavad tudengid olid paljudel juhtudel sunnitud ühendama oma arvuti valitud töökohast eemal asetsevasse pistikupessa, kuna paljude laudade läheduses need puuduvad. Mööbli asetus tuleks üle vaadata, tagamaks kaasaskantavate seadete kasutamiseks piisav pistikute vahetus läheduses asuvate laudade arv.

Kõrvalmärkusena tuleb lisada, et mõnedes raamatukogu piirkondades leidis väga vana ja kulunud mööblit (näiteks fuajees praeguse töötajate sissepääsu juures hoone tagaosas; mõnedes lugemissaalides). Taoline mööbel tuleks kõrvaldada.

4.7. Märgistus ja küllastajate juhatamine

Ettepanekud hoone uueks planeeringuks seavad endale eesmärgiks võimaldada küllastajatel hoones hõlpsasti orienteeruda: hoone asetus ja arhitektuurne siselahendus on peamised faktorid, mis määravad selle, kuidas küllastaja seda kasutab. Küllastajate juhatamine on sellegipoolest oluline, ning seejuures oleks sobilikud järgmised meetmed:

- *Selgelt loetav ja kaunilt kujundatud märgistus*, mis juhataks küllastajaid. Märgistus peaks kasutama ülikooli stiili ning selle peaksid kujundama asjatundjad. Minimalistlik lähenemisviis oleks tõenäoliselt kõige tõhusam.
- *Standardiseeritud sildid ustel ja kogudel*: see peaks olema paindlik ja lihtsalt valmistatav ning vastavalt muudatustele kergelt ajakohastatav.
- *Elektroonilised pannood* ülikooli ja raamatukogu kogude ja teenuste reklaamimiseks, samuti värskaid sündmusi puudutava teabe edastamiseks.

4.8. Raamatute turvasüsteemid

Võttes arvesse tõenäolisi muutusi kogude haldamises, oleks raamatukogul kohane üle vaadata raamatute turvasüsteemid ning kaaluda uue põlvkonna elektrooniliste süsteemide kasutamist.

Raadiosagedustuvastusega (*RFID – Radio Frequency Identification*) süsteemid kasutavad mikrokiipe raamatute ja muude artiklite markeerimiseks⁷.

RFID tehnoloogia maksumus on vähenemas tasemeni, mis võimaldab seda raamatukogudes massiliselt rakendada⁸.

RFID süsteemi kaks peamist rakendusala oleksid turvameetmed ning iseteenindus. Pisikleebisega märgistatud raamatuid on iseteenindussüsteemis

⁷ Seade koosneb mikrokiibist ja -antennist, mis on tavaliselt paigutatud raamatule lisatava pisikleebise sisse. Igasse mikrokiipi on võimalik talletada informatsiooni eseme ja selle staatuse (nt kas raamat on välja laenutatud või mitte) tuvastamiseks. Mikrokiipi on võimalik skänneriga „lugeda“ eemalt ilma raamatut avamata.

⁸ RFID süsteemi ja kasutatavate mikrokiipide hinna suruvad alla nende kasvav levik jaemüügisektoris ja mujal, samuti loodavad rahvusvahelised standardid ning tugevnev konkurents uute turule tungivate tootjate ja tarnijate poolt [8].

väga hõlbus kasutada, kuna raamat on laenu registreerimiseks vaid vaja asetada masinasse (koos üliõpilase raamatukogukaardiga).

RFID tehnoloogiat on võimalik rakendada ka muude raamatukogus vajalike protseduuride tarbeks, mis potentsiaalselt võib töötajate aega veelgi kokku hoida ja töö efektiivsust tõsta:

- Turvameetmed: pisikleebised võivad toimida turvameetmena ning turvakood deaktiveeritakse laenutushetkel. Turvaväravad suudavad seda „lugeda” ning kui raamat ei ole laenutatud, annab turvavärv häiresignaali.
- Raamatute tagastamine: üliõpilased võivad raamatuid tagastada kasutades selleks automaatset süsteemi, mis tühistab laenu, reaktiveerib turvakoodi ning (sobivate tehniliste vahendite olemasolul) sorteerib raamatud nende riulile tagasi asetamiseks.
- Riulite kontroll: raamaturiiuli sisu on skänneriga võimalik kiiresti kontrollida tuvastamaks teavikud, mis on reserveeritud, vales kohas või valmis mujale transportimiseks.
- Inventuur: skänneriga on võimalik tuvastada kõik raamatukogu riulitel olemasolevad teavikud ning salvestada andmed võrdlemiseks kataloogi ja laenutusandmetega.
- Tehnilised seadmed jms: RFID kleebistega võib märgistada ka tehnilisi seadmeid, nagu sülearvutid, kaamerad ja muu raamatukogule kuuluv audiovisuaalne tehnika, mida üliõpilased ja raamatukogutöötajad kasutavad.

RFID tehnoloogia kasutuselevõtt vabastaks raamatukogutöötajad paljude rutiinsete kohustuste täitmisest, mis praegu nende tööpäevast suure osa neelavad. Aja kokkuhoid võimaldaks töötajatel enam tähelepanu pöörata muule tööle, eeskätt kasutajate abistamisele ja nõustamisele.

5. Dokumentatsioon

Konsultandid on näinud teatud osa hoone kohta koostatud dokumentatsioonist. Siiski ette tuleb veel valmistada ette suurel hulgal lisamaterjali. Järgnevat nimekirja võib kasutada meespeana hoone rekonstrueerimisprojekti koostamisel.

5.1. Statistiline teave

Iga raamatukogu tegevuse osas koostatav ruuminõuete analüüs peaks katma järgnevalt toodud punktid (ja täpsustama ruumi suuruse, asukoha ja seose muude tegevustega, füüsilised parameetrid ja erinõuded).

Õppimiskohtade arv ja õpperuumi tüüp (üksikud istekohad; erineva suurusega kohtade grupid; arvutitöökohad; videomaterjali vaatamiseks/audiomaterjali kuulamiseks ette nähtud individuaalsed kohad või ruumid gruppidele; tööpinnad erimaterjalidega töötamiseks, nagu nt kaardid, muusika, joonised); eeldatav arvutivõrguteenus vorm (traadiga või traadita ühendus);

Elektroonilise ja multimeediamaterjalide kasutamise võimaluste planeerimine: istekohtade suhe juurdepääsuga elektripistikule ja andmetele; traadiga/traadita andmeedastus; voogaudio ja –video ning CD ja DVD mängijad.

Kogude suuruste ja asukohtade projektsioonid, eeskätt tasakaal avatud ja suletud ligipääsu vahel punktis 4.2 toodud kategooriates.

Ettepanekud suletud hoidlates asuvate kogude paigutuse osas, koos tulevikuprojektsioonidega (järgmiseks 20 aastaks).

Personalivajadus, võttes arvesse tulevikus planeeritud teenusemahtu ja ulatust, kaasa arvatud iseteenindusautomaatide ja võimalikke organisatsiooniliste ümberkorralduste mõju.

5.2. Tehniline teave

Arhitektide joonised ja tehnilised dokumendid tuleks kokku koguda (või vastavalt vajadustele koostada), et nende põhjal saada põhjalik pilt hoonest, selle ruumide ja teenuste planeeringust.

Need peaksid aitama tuvastada võimalikud muudetavad alad ning võimaldama võrrelda planeeritavaid ruumivajadusi (tuvastatud punktis 5.2) hoones olemasoleva ruumiga. See nõuab hoone iga korruse ja selle ruumide detailset analüüsi ning võimaldab hinnata olemasoleva ruumi piisavust tuleviku ruumivajaduste rahuldamiseks, samuti otsustada, kas lisaruumi rajamine väärrib kaalumist (võimalikud variandid oleks kinni ehitada siseõu kolmandal korrusel või laiendada hoonet).

Lisaks korruseprojektidele oleks hoone erinevate korruste omavahelise suhestumise mõistmiseks (nt kuidas suhestuvad hoidlad ja muud hoone piirkonnad) tarvilikud hoone lõiked (nii põhja-lõuna kui ka ida-lääne suunal). Dokumentatsioon peaks sisaldama ka hoone elektrisüsteemi ja mehaanilisi komponente katvat tehnilist spetsifikatsiooni. Iga korrusepiirkonna kandevõime vajab samuti kontrollimist ehitusinseneri poolt.

Nimetatud projektid ja spetsifikatsioonid peaksid olema ajakohastatud; tuleb kontrollida, kas nad sisaldavad kõiki muudatusi, mis on tehtud hoone algsest valmimisest saadik – kui originaalprojekti ei ole olemas, tuleb läbi viia vajalikud mõõtmistööd uue koostamiseks.

5.3. Turvameetmed

Kindlasti on vajalik tutvuda kõikide asjakohaste normidega, mis reguleerivad töötervishoidu- ja ohutust ning turvalisust avaliku kasutusega hoonetes ning ühtlasi esitavad nõuded hoone planeeringule ja projektile. Väga tõenäoline on, et seadusemuudatused sellest ajast, mil hoone ehitati, (ja ka kõik tulevikus planeeritavad seadusemuudatused) nõuavad lisatööde teostamist, mis võib osutuda märkimisväärselt kulukaks. Eeskätt võib vajadus

täiendavate turvameetmete rakendamiseks tuleneda hoones viibivate inimeste hulga kasvust ning ühe hetkel suletud hoidla avamisest.

5.4. Rekonstrueerimisprotsessi planeerimine

Koostamaks üksikasjalikku etapiviisilist hinnangut vajalike tööde osas peab arhitekt koostama tehnilise kirjelduse iga hoone piirkonna jaoks, milles kavandatakse ümberehitusi. Hoone ehitus määrab esmajoones tehtavate tööde iseloomu. See omakorda mõjutab projekti hilisemaid etappe ning samuti hoone sisemist kasutuskorraldust ja raamatukoguteenuse pakkumist ümberehitusperioodil.

Ehitustööde teostamise ajaks (mis võib kesta paarist kuust kuni enam kui aastani) võib kogude hoiustamiseks ja õppimisvõimaluste tagamiseks vajalikuks osutada teise hoone kasutuselevõtmine. Seega oleks mõistlik välja selgitada, millistesse olemasolevatest hoonetest oleks võimalik ajutiselt raamatukogukasutus suunata.

Viited

- [1] Ühendkuningriigi Riikliku Tervishoiuameti analüüs raamatukoguteenuse pakkumisest. TFPL, 2004.
- [2] Näiteid integreeritud arvutiteenustega raamatukogudest Ühendkuningriigi ülikoolides:
Sheffield Hallami Ülikool, raamatukogu ja IT teenistus:
<http://www.shu.ac.uk/services/lits/index.html>;
Nottinghami Ülikool, teabeteenistus;
<http://www.nottingham.ac.uk/is/>
Hertfordshire Ülikool:
<http://www.studynet2.herts.ac.uk/lis.nsf>
- [3] Näiteid integreeritud arvutiteenustega raamatukogudest muudes riikides:
Cottbusi Ülikool Saksamaal:
<http://www.tu-cottbus.de/einrichtungen/de/ikmz>;
Tilburgi Ülikool Madalmaades (IT osakond ja raamatukogu liitusid 2007. aasta jaanuaris)
<http://www.tilburguniversity.nl/services/lis/news2007.html>.
- [4] Raamatukogu ja IT teenistust eraldatakse hetkel teineteisest Birminghami Ülikoolis ja Londoni Roehamptoni Ülikoolis.
- [5] Oslo Kolledž on heaks näiteks kõrgkoolist, mis kasutab „õppekeskuse” mudelit:

http://www.hio.no/welcome_to_ouc/faculties_and_centres/learning_centre.
- [6] Glasgow Kaledoonia Ülikooli Saltire'i Keskus:
<http://www.caledonian.ac.uk/thesaltirecentre/>
- [7] Glasgow Kaledoonia Ülikooli õppekohvik:
<http://www.leswatson.com/Learning%20café.html>
- [8] RFID süsteemide tarnijaid:

3M solutions.3m.com
DS Counterpoint RFID www.ds.co.uk/
2CQR www.2cqr.com/
Intelligent Smart Library www.intelligent.co.uk
Plescon www.plescon.co.uk
D Tech (Bibliotecha) www.d-techdirect.com
Intrepid Security Solutions www.intrepidsecurity.com
Telepen www.telepen-barcode.co.uk

Konsultantide taust

Marie-Françoise Bisbrouck

Marie-Françoise Bisbrouck on Paris-Sorbonne'i Ülikooli raamatukogusüsteemide direktor alates septembrist 2000.

Olles olnud viis aastat Pariisi uue Cité des Sciences et de l'Industrie „mediateegi” asedirektor (1986–1990), töötas ta seejärel Kõrghariduse ja Teaduse Ministeeriumis (1991–2000) ning tema vastutusalasse tol perioodil jäid kõikide Prantsuse ülikoolide raamatukogude uusehitused, renoveerimised ja laiendused.

Marie-Françoise Bisbrouck on osalenud IFLA ja LIBERi tegevustes, mis puudutavad avalike, ülikooli- ja teadusraamatukogude hooneid. Ta teeb nõustamistööd raamatukoguhuoneid puudutavates küsimustes Prantsusmaal ja muudes Euroopa riikides. Samuti on avaldanud artikleid ja teatmeteoseid ning korraldanud seminare ja konverentse.

Kontaktandmed:

Marie-Françoise Bisbrouck
Directeur du Service commun de la Documentation
Université Paris-Sorbonne
Maison de la Recherche, 28 rue Serpent, 75006 Paris (Prantsusmaa)

Telefon: +33 1 53 10 57 40; Fax: +33 1 53 10 57 51
Marie-Françoise.Bisbrouck@paris4.sorbonne.fr

Graham Bulpitt

Graham Bulpitt on Londoni edelaosas asuva Kingstoni Ülikooli Informatsiooniteenistuse direktor ning tema vastutusalas on raamatukogu-, arvuti-, ja multimeediateenused. Varem töötas ta Sheffield Hallami Ülikoolis, kus tema saavutusteks olid sealse õppekeskuse ja prestiižika uue hoone rajamine, mis avati 1996.

Graham Bulpitt sage osaleja rahvusvahelistel konverentsidel ning teeb nõustamistööd, eeskätt akadeemiliste tugiteenuste arendamist, personalitööd ja raamatukoguhuoneid puudutavates küsimustes. Ta on LIBERi (*Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche*) Arhitektuurigrupi komisjoni liige, JISCi (*Joint Informations Systems Committee*) ajakirjade töörühma liige ning *New review of libraries and lifelong learning* ja *New review of academic librarianship* toimetuse liige.

Kontaktandmed:

Graham Bulpitt, Director of Information Services, Kingston University
Penrhyn Road, Kingston upon Thames, KT1 2EE, UK

Telefon: +44 20 8547 7100; Fax: +44 20 8547 7111
g.bulpitt@kingston.ac.uk

Prof Dr Elmar Mittler

Elmar Mittler on raamatu- ja raamatukoguteaduste professor Göttingeni liidumaa- ja ülikooliraamatukogu juures, mis on juhtivaid Saksa ülikooliraamatukogusid ja kus ta töötas 1990. kuni 2006. aastani.

Elmar Mittler on olnud kaasatud mitmetesse Saksa, Euroopa ja rahvusvahelistesse projektidesse digitaalse raamatukogu arenduse valdkonnas (sh metaandmed, ajakirjade digiteerimine, internetiallikate teemaportaalid). Ta võtab aktiivselt osa rahvusvaheliste organisatsioonide tööst ning teeb nõustamistööd raamatukoguhoooneid puudutavates ja muudes küsimustes.

Samuti on ta Sorbonne'i (Pariis) ja Mainzi Ülikooli Raamatuteaduse Insituudi audoktor. Prof Mittler on LIBERi (*Ligue des Bibliothèques Européenes de Recherche*) endine president ja ta oli LIBERi Arhitektuurigrupi esimees 1980. kuni 2006. aastani.

Kontaktandmed:

c/o SUB Göttingen, Historisches Gebäude
Papendiek 14, 37071 Göttingen, Saksamaa

Telefon: +39 551 39 10333; Fax: +39 551 81031
mittler@uni-goettingen.de